MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 60 (2022): 5–20.
A DEBRECENI EGYETEM MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

A Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás kapcsolatáról*

SZŐKE MELINDA

1. A hagyomány a Veszprém megyei, Szent Móric tiszteletére felszentelt bencés bakonybéli monostor alapítását Szent István személyéhez köti (vö. DHA. 1: 113, 117, CSÓKA 1994: 77). A Veszprém közelében lévő apátság vélhetően az egykori királynéi udvarház területén létesült (GYÖRFFY 1977: 244, 326). Az apátság 1037. évre[1] datált alapítólevelét a 13. század első felében (1230 és 1240 között) hamisították.[2] Ennek az oklevélnek sem ismerjük az eredetijét, szövege többszörös átiratban marad ránk: +1037 [1240 k.]/+1246/1330 (DHA. 1: 117–118). A bencés apátság alapításának pontos idejét nem őrizte meg egyetlen történeti forrás sem. Az azonban bizonyos, hogy István király uralkodása alatt történt, annak is inkább a második felében: az 1018-as, valamint az 1020 körüli időpont mellett (SÖRÖS 1903: 13, KOSZTA 1988: 197, BÁNHEGYI 2000: 122, vö. SZOVÁK 2020: 30–31) az 1030-as évek is felmerültek lehetséges időpontként (GYÖRFFY 1977: 459, HERVAY 2001: 479). Korábban a Bakonybélben lévő szerzetesek szintén egyértelműen az 1018. évhez kötötték az apátság alapítását (VÁSÁRHELYI 2002: 23, vö. 2013: 14), az alapítás millenniumát is ez alapján ünnepelték 2018-ban a szerzetesközösségben (BAÁN 2020: 18). Az ebből az alkalomból megjelenő kötetben ugyanakkor már kicsit bizonytalanabbul datálják az apátság alapítását: az 1018. év mellett az 1015–1016-os és az 1020–1023-as éveket is számításba veszik (BAÁN 2020: 19).

* A tanulmány a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 134389. számú pályázata támogatásával és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

[1] Az 1037. év valószínűleg a Pozsonyi Évkönyvből származik, amelynek erre az évre vonatkozó (1037. Felszentelték Szent Benedek monostorát, KRISTÓ 1999: 355) bejegyzését tévesen vonatkoztatták a bakonybéli apátságra (DHA. 1: 117, THOROCZKAY 2009: 1410).

[2] A hamisítás jeleihez vö. SZŐKE 2016: 49–50.

CC BY DOI: 10.30790/mnyj/2022/01

István király alapításáról a 11. század második felében írt élettörténetének, az ún. nagyobb legendának a 12. fejezete emlékezik meg (vö. DHA. 1: 117).[3] SZOVÁK KORNÉL vélekedése szerint — szemben a korábbi fordításokkal[4] — ez a részlet még nem az alapításról, hanem a „monostor megkezdéséről" szól: „az Istennek elkötelezett király azt a monostort, amit Bélnek neveznek, megkezdte, és mindenféle javakkal gyarapította, ahol is a Velencéből érkező szerzetes Gellért szemlélődő életet kezdett élni" (SZOVÁK 2020: 30). Egy monostor „megkezdése" a szerzetesek meghívását, letelepítését, illetőleg a püspöki jóváhagyás megszerzését jelentette, azaz SZOVÁK szerint az idézett szövegrészlet egy uralkodói kezdeményezésről, és nem az alapításról szól. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a legenda keletkezésekor a 11. század végén Szent Istvánt tartották számon alapítóként, s ez a vélekedés napjainkig fennmaradt (vö. SZOVÁK 2020: 30–31).

A Szent István-i alapítás mellett GYÖRFFY GYÖRGY a Bakonybéli összeírás első toldalékának,[5] illetve a IX. Gergely 1230. évi pápai bullájának[6] részletei alapján — amelyek nem szólnak ugyan nyíltan egy 11. századi oklevélről, de említik István rendelkezéseit és adományait — azt feltételezi, hogy az apátság alapításakor is kiállíthattak egy oklevelet. Ugyanakkor a ma ismert hamis oklevélnek egyetlen részletéről sem állapítható meg, hogy az egykori hiteles alapítólevélből származna (DHA. 1: 117, vö. KOVÁCS ZS. 2001: 69, HERVAY 2001: 479). FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ szintén számol egy hiteles 11. századi alapítólevéllel, amikor a Bakonybéli összeírás egy részletét István hajdani oklevelére vezeti vissza (1892: 8–9).[7]

2. A hamis Bakonybéli alapítólevél 32 denotátumra vonatkozóan 34 helynevet tartalmaz: a 8 birtok Veszprém *(Cuppan, Ocol),* Győr *(Pannauad, Arpas, Quiar,*

[3] „Rex Deo devotus monasterium, quod Beli nuncupatur, incipiens omnibus bonis ditavit, ubi monachus Gerardus de Venetia veniens vitam contemplativam agere cepit" (SRH. 2: 388).

[4] „alapította meg az istenfélő király a Bélnek nevezett monostort, s gazdagította minden jóval. Ide jött Velencéből Gellért szerzetes, hogy a szemlélődő életre adja magát" (KISDI 1999: 291–292).

[5] „Hac ordinatione rex Sacro Beatoque Mauricio ordinavit sanctus Stephanus rex, quam autem et renovavit rex piissimus Ladizlauus" (DHA. 1: 113, 254). Magyarul: „Ezen rendben rendelte Szent és Boldog Móricnak a király, Szent István király, amit pedig a legkegyesebb László király is megújított" (DRESKA 2013: 143).

[6] „dilectis filiis abbati monasterii Sancti Mauricii in Bocon silva Pannoniorum siti eiusque fratribus … libertates et exemptiones secularum exactionum a regibus et principibus vel aliis fidelibus, specialiter a beate memorie rege Stephano racionabiiter vobis indultas actoritate apostolica confirmamus (DHA. 1: 114). Magyarul: „szeretett fiainak, a pannóniai Bocon erdőségében található Szent Mauríciusz monostor apátjának valamint a testvéreknek … azokat a kiváltságokat és azt a világi terhek alól való mentességet, melyeket királyok, fejedelmek vagy más hívek igazságos módon nektek juttattak — különösen a boldog emlékezetű István király — apostoli tekintélyünkkel megerősítjük" (BAÁN 2013: 147, 151).

[7] Ezt az 1037. évre datált oklevélben is szereplő részletet GYÖRFFY GYÖRGY a Pannonhalmi alapítólevélből származtatja (DHA. 1: 119). FEJÉRPATAKYnak is feltűnt az elemzett szövegrészletnek a Pannonhalmi oklevél formuláihoz való hasonlatossága (1892: 9).

Nuul), Vas *(Mogos)* és Zala *(Poloznuk)* megyében feküdt. Az oklevél említése szerint vámhelyei és halászóhelyei távolabbi megyékben (pl. Hont és Csongrád megyében) is voltak az apátságnak (DHA. 1: 118–119). A hamisítvány a helynévvel megjelölt adományok mellett továbbiakat is említ: tájékoztat például arról, hogy a király kívül helyezte a monostort a püspökök joghatóságán, felsorolja az apátság bakonyi favágásra és disznómakkoltatásra vonatkozó erdőhasználati, apátválasztási, valamint kápolnaállítási és szentelési jogát, az apát egyházjogi, illetve népeinek a dézsmaadási kiváltságát (SZENTPÉTERY 1923: 5, KOVÁCS ZS. 2001: 69).

A hamisítvány keletkezésének a célját és a körülményeit nem ismerjük pontosan. Korábban SZOVÁK KORNÉL (2001: 38) és KOVÁCS ZSUZSA (2001: 69) úgy vélte, ha egykor létezett egy hiteles oklevél, akkor azt talán az elavultsága miatt szoríthatta ki a 13. századi hamisítvány. FÜGEDI ERIK általánosságban ugyan, de a monostorok alapítóleveleiről azt mondja, hogy a hamisítványok sok esetben a szóbeliség miatt elmaradt írásos dokumentumokat pótolhatták. Ha pedig állítottak ki a 11. században okleveleket, akkor az abból kimaradt adományokat kívánták biztosítani azáltal, hogy a meglévő oklevél szövegét kiegészítéssel, azaz interpolálással hamisították (1991: 39–40, vö. SZOVÁK 2001: 37). Az okleveleket nyelvemlékként vizsgálva ezek a vélekedések kedvezőnek mutatkoznak a forrásértéküket tekintve. Ugyanakkor az nagyon bizonytalan, hogy miképpen tudjuk ezeket az okleveleket (illetve oklevélrészeket) elkülöníteni azoktól, amelyek pedig már egyértelműen a valóság elferdítésének a szándékával készültek.

Korábbi vélekedését némileg módosítva a milleniumi kötetben SZOVÁK KORNÉL a hamisítvány (és a mások által hitelesnek gondolt 1230. évi pápai bulla) keletkezését egyértelműen a legteljesebb egyházjogi exemptio bizonyításához köti, azaz a hamisító célja a veszprémi püspök alóli joghatósági és tizedmentesség biztosítása, és a monostornak, illetve a birtokokon álló kápolnáknak az esztergomi érsek védelme alá helyezése volt (2020: 37).

Ezúttal azt is határozottan állítja, hogy a bakonybéli apátságnak nem volt, nem is lehetett királyi alapítólevele, minthogy a monostort István király korában, de nem István király, hanem Gizella királyné alapította (SZOVÁK 2020: 39). Ezt a vélekedést egyrészt arra a monostor elkallódott javait felsoroló jegyzékére (PRT. 8: 588–590) alapozza, amelynek az utolsó passzusa a királyné adományait részletezi: „Gizella, Isten irgalmából királyné saját akaratomból és István király kedvezéséből Szent Móricnak az alábbi jószágokat adományoztam”[8] (SZOVÁK 2020: 39). A 15. századi szöveg — amely SZOVÁK KORNÉL szerint az eredeti 11. századi irat töredéke lehet (2020: 39) — erdélyi falvak, szőlők, szőlőművesek, halászóhelyek, föld és kaszáló, illetőleg egy Veszprém megyei malom adományáról

[8] „Item Kesla regina divina miseracione, que me volente et Stephano rege favente Sancto Mauricio contulli” (DHA. 1: 120).

szól (DHA. 1: 120). Elképzelését azzal is alátámasztja továbbá, hogy a 16. században a monostorban találtak egy, a monostor kiváltságleveleit is tartalmazó evangéliumoskönyvet Gizella adományából. Emellett azt is bizonyító tényezőként használja fel, hogy az a Szent Günther, akit a király nagyobb legendája abban az összefüggésben nevez meg, hogy az ő javaslatára alapította meg Szent István a bakonybéli monostort (KISDI 1999: 291), Boldog Gizella rokona volt (SZOVÁK 2020: 39–40).

Miközben a 15. századi jegyzék Gizella adományaira vonatkozó részéről azt vallja a szerző, hogy hitelt érdemlően bizonyítja egy hiteles oklevél létezését (vö. SZOVÁK 2020: 39), a királyi oklevél egykori meglétének ugyanakkor nincsen semmiféle nyoma. A jegyzék Szent István adományait számba vevő egysége[9] is a hamis alapítólevélre támaszkodik (SZOVÁK 2020: 37, 39).

A hamis Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás egyezései miatt[10] számomra jelenleg valószínűbbnek tűnik az, hogy István király lehetett az alapító, de a királyné (esetleg társalapítóként) szintén adományokkal látta el a bakonybéli apátságot (vö. GYÖRFFY 1977: 244, 326).

3. A Bakonybéli összeírás Szent László király uralkodása idején és jóváhagyásával készült. I. László rendelete előírta, hogy az egyházak újra birtokolhassák az idegen kézbe került birtokaikat és járulékaikat, ebből kifolyólag a 11. század végén több *conscriptio,* azaz királyi megerősítéssel ellátott leltár készült (vö. FEJÉRPATAKY 1892: 3–4).

A Bakonybéli összeírás négy elkülönülő, különböző időkből származó részből áll: a Szent István-i javakon és kiváltságokon túl az újabbakat is megemlíti. Az összeírás felsorolja továbbá az apátság birtokain élő szabad és szolgáló népeket, a liturgikus öltözékeket, eszközöket és apátsági könyveket is (DHA. 1: 247–255, KOVÁCS ZS. 2001: 71, PELCZÉDER 2022: 15–21).

A Bakonybéli alapítólevél szemszögéből az összeírásnak az első és a második része a legfontosabb. Az összeírás legterjedelmesebb egysége, a főszöveg a 11. század végéről származik. Ennek a pecsét nélküli szövegnek lehetett egy eredeti, pecséttel hitelesített párja is. A ma ismert szöveg tehát 1086 környékén készült másolat lehet, de tartalmában hiteles szöveg. Az összeírás második része (az 1. hozzátoldás) szintén hiteles szövegnek tartható,[11] amely vagy a 11–12. század

[9] „Item registrum super possessiones monasterii Sancti Mauricii de Bel in Bakonio situm et tributis, cum quibus dotavit eum Sanctissimus rex Stephanus in privilegio manu sua scripto" (PRT. 8: 588, ÁÚO. 6: 37). Magyarul: „Valamint a Bakonyban lévő béli Szent Mauríciusz monostor birtokainak és adóinak jegyzéke, amelyekkel a legszentebb István király megajándékozta az apátságot a saját kezűleg írt privilégiumában" (fordítás tőlem származik: Sz. M.).

[10] SZOVÁK KORNÉL a Szent István király kiváltságlevelét említő források részletes elemzése során nem veszi figyelembe az összeírást, mert az nem említi István egykori oklevelét (2020).

[11] Az 1. hozzátoldás Szent István rendelkezéseire utaló (az 5. lábjegyzetben idézett) mondatát GYÖRFFY GYÖRGY ugyanakkor korabeli (Kálmán király kori) hamisításnak gondolja (DHA. 1:

fordulóján, vagy a 12. század közepén keletkezhetett (vö. PELCZÉDER 2022: 18–19, DHA. 1: 250). A hamis alapítólevélben szereplő nyolc birtok mindegyike feltűnik az összeírás főszövegében is. Az összeírás második része, az első toldalék az egyházi kincsek ismertetése után a vámjövedelmeket és a halászóhelyeket, illetőleg a halászattal kapcsolatos adományokat nevezi meg (DHA. 1: 247, 253–254). Az alapítólevél hasonló típusú adományai szinte kivétel nélkül előfordulnak az összeírásnak ebben a részében.

Mindez azt jelenti, hogy a hamisítványban István adományai kapcsán említett helynevek nagy része (23 helynév a 34-ből) az összeírás hiteles első két részében is feltűnik, tehát azok a 11. század végére vagy a 12. század elejére vonatkozó hiteles helynévtörténeti forrásként vehetők figyelembe. Az 1037. évre datált hamis alapítólevél korai rétege a neveknek ebből a köréből kerülhet ki.

A hamis alapítólevélnek helynévtörténeti és nyelvtörténeti szempontból egyaránt három kronológiai rétege lehet. Az alapítólevél legkorábbi nyelvi síkja az alapítás korából, a 11. század első feléből származhat. Emellett a hamis oklevél megírásának az ideje, a 13. század első fele, illetőleg a hamis oklevél 14. század első felében történt átírásának a kora hagyhatott nyomot az elemzett szövegen.

A hamisítvány megszerkesztéséhez egyéb iratok mellett (DHA. 1: 117) az összeírást is forrásként használták fel, GYÖRFFY GYÖRGY szerint annak első és harmadik toldalékát (DHA. 1: 117). Ez a vélekedés ugyanakkor nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az összeírásnak az alapításra vonatkozó egységeit pedig egy egykori hiteles és eredeti István-kori oklevél alapján fogalmazták meg. Tulajdonképpen GYÖRFFY is hasonlóképpen gondolkozik, amikor arra utal, hogy az összeírásból visszakövetkeztethetünk az István-kori adományokra, és ekképpen az egykor létező oklevél tartalmára is (DHA. 1: 117). Az oklevélben említett helyek adatait összegyűjtve a történeti földrajzában az összeírásban is szereplőkről pedig határozottan úgy vélekedik, hogy István adományából kerültek az apátság tulajdonába, koraiságukat támogatja ugyanis, hogy az összeírás hiteles részei is megemlítik őket (Gy. 1: 898, 2: 578, 603, 613, 620, 3: 178).[12] Máskor pedig szintén az összeírásra, illetve későbbi feljegyzésekre támaszkodva így fogalmaz: „a monostor István királytól megkapta az udvarház Bakony vidéki tartozékait, első helyen »Koppány« falut, a közelben Kajárt, Ponyvádot, Árpást, Ketellakát és kisebb birtokrészeket, valamint halászóhelyet a Dráván és a Tiszán” (GYÖRFFY 1977: 326).

249). A Bakonybéli alapítólevél leírásakor ugyanezt az egységet egy hajdani István-kori oklevél nyomaként értékeli (DHA. 1: 113, 117).

[12] Kajár kapcsán ezt mondja például: „a bakonybéli apátság 1037. évre hamisított alapítólevele szerint István király adta Kajárt az apátságnak, ami megfelelhet a valóságnak, mert a falu az 1086-i birtokösszeírás hiteles részében szerepel” (Gy. 2: 603).

4. Ezek a kijelentések azt mutatják, hogy — bár GYÖRFFY az összeírás hatását emeli ki a hamis oklevél tárgyalásakor — a hamis alapítólevél és az összeírás egyezései alapján mégis következtethetünk valamelyest az apátság 11. század eleji adományaira (ehhez vö. SÖRÖS 1899: 675 is). Korábban a két oklevél közös neveiről azt feltételeztem (alapvetően GYÖRFFY imént idézett vélekedései nyomán), hogy azok valószínűleg kivétel nélkül szerepeltek az István-kori hiteles oklevélben is, tehát névtörténeti forrásértékük a 11. század elejéhez köti őket (vö. SZŐKE 2019: 314–317).

Ezúttal viszont a két oklevél nyelvi elemzésén keresztül annak is próbálok utánajárni, hogy nyelvileg van-e bármiféle nyoma a feltételezett 11. századi oklevél létezésének. Arra a kérdésre keresem tehát a választ, hogy a Bakonybéli összeírás 11. század végi (a főszöveg), illetve 12. század eleji (az 1. hozzátoldás) hiteles részeinek „árnyékában" milyen forrásértéke lehet a Bakonybéli alapítólevélnek, tehát azt vizsgálom, hogy a hamis oklevélnek van-e ennél korábbi (11. század eleji) névtörténeti forrásértéke.

A hamis alapítólevélben és a Bakonybéli összeírásban egyaránt feltűnő nevek a következők:[13]

1. az apátság helyének megnevezése: +1037: in loco, qui *Bel* dicitur [1086: abbas *Beliensis*]

2–3. az apátság környékének, a Bakonynak a neve: +1037: in silva *Bocon* … in silva *Bocon* [1086: *Bokon*]

4. Hont megyei Bát (egykor talán *Asszonyvására*) +1037: tributa de *Foro Regine* [1086: mercato … *Regine*]

5. Sopron megyei szili piacvám: +1037: tributa … de foro *Zyl* [1086: mercato *Zilu*]

6. a Győr megyei Árpás révvámjának adományozása: +1037: tributa … de portu *Arpas* [1086: fluvium *Arpas* és inde vadit per *Arpas* ad portum]

7–10. két drávai halastó, amelyet egy patak választott el egymástól: +1037: piscinas duas in *Draua* cum piscatoribus, quarum una *Zualyn* et altera *Toplouca*, que separantur rivulo nomine *Burzy* [1086: piscines unt in *Drawa* II, que dicuntur *Zuualin*, et unus rivulus est ibi nomine *Burzi*, qui separat nostram piscinam, nomine *Toplouuiza*]

11–12. Tolna megyei Madocsa révnél egy szabad halászóhely: +1037: in portu *Modosa* dedi liberam piscacionem que vulgo *tana* dicitur [1086: in portu *Modosa* est piscatio libera, que vulgo dicitur *tana*]

Mindezek mellett további halászati jogok:

13. Zsilipen: +1037: in *Zelyp* [1086: in *Zlip*]

[13] Az alapítólevél névformái (DHA. 1: 118–119) után az összeírás névalakját (DHA. 1: 250–254) [ ] zárójelek között adom meg. Az összeírásbeli részletekre egységesen 1086-os évszámmal utalok függetlenül attól, hogy az oklevélnek melyik része említi azokat.

14. a Csongrád megyei Nándor halastó területén: +1037: piscina *Nandur* [1086: piscina, que dicitur *Nandur*]

15. egy újabb Csongrád megyei halászóhely: +1037: piscinam autem *Tener Ere* [1086: piscina, que vulgo dicitur *Tener here*]

16–23. nyolc birtoknév: Veszprém megyéből Koppány (+1037: *Cuppan* [1086: *Cupan* és személynévként *Cupon*]), Akol (+1037: *Ocol* [1086: *Ocol*]), Győr megyéből Árpás (+1037: *Arpas* [1086: fluvium *Arpas,* in Arpas]), Kajár (+1037: *Quiar* [1086: *Quiar* és két alkalmommal *Kỳar*]), Nyúl (+1037: *Nuul* [1086: *Nulu*]), valamint Ponyvád (+1037: *Pannauad* [1086: *Panauuadi, Pan[auuadi]* és személynévként *Panauadi*]),[14] Vas megyéből Magas (+1037: *Mogos* [1086: *Mogos*]), Zala megyéből Paloznak (+1037: *Poloznuk* [1086: *Ploznic*]).

Ezek közül 8 név pontosan ugyanolyan írásmóddal tűnik fel mindkét oklevélben. Ide tartozik a birtoknevek fele: *Quiar,*[15] *Ocol, Arpas, Mogos;* valamint a Tolna megyei Madocsa rév *(Modosa),* illetve szabad halászóhely *(tana);* a Csongrád vármegyei Nándor *(Nandur)* halastó; a Győr megyei árpási *(Arpas)* révvám. Ez az utóbbi adomány nem szerepel ugyan az összeírás hasonló jellegű adományai között az 1. hozzátoldásban, de a főszöveg a birtok — amit név nélkül, az Árpás folyóhoz viszonyítva jelöltek meg: „quartum predium, quod est iuxta fluvium *Arpas*" (DHA. 1: 251) — határleírásában egy Árpáshoz közeli révet is említ határpontként: „ad exitum rivuli, quod dicitur *Veizetue,* et inde vadit per *Arpas* ad portum" (DHA. 1: 251).

Ezekben az esetekben tehát nyelvi oldalról közelítve a kronológiai kérdésekhez — a helyek többi adatára is figyelve (ehhez vö. PELCZÉDER 2022) — nemigen vannak fogódzóink pontosabban meghatározni a helyneveket, pusztán annyit tudunk megállapítani, hogy ezeknek a neveknek az összeírásbeli említések miatt a hamis alapítólevélben (is) 11. század végi, illetve 12. század eleji névtörténeti forrásértéke van. A nyelvtörténeti forrásértékükről is nyilatkozhatunk ugyanígy, de legalább ugyanannyira lehetséges az is, hogy ezeknek a neveknek az írásmódja a 13. századi hamis oklevél, illetve a 14. századi átírás kori írásnormáknak is megfelel.

5. Az alapítólevélben és az összeírásban különböző alakban jelen lévő 15 névről általánosságban azt mondhatjuk, hogy az összeírás tartalmazza az archaikusabb formákat (mássalhangzó-torlódás, tővégi magánhangzók, a [v] hang *uu* jelölése stb.). Az oklevelek keletkezési és fennmaradási körülményeire gondolva ez tulajdonképpen nem meglepő. 11. század eleji jegyeket keresve sokkal

[14] Ezúttal is köszönöm Hoffmann Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet arra, hogy a *Pannauad* és a *Panauuadi* formák közötti különbség az *n* és az *u* betűk összetévesztésével *(*Pananuad),* valamint *a* és az *u* helyett leírt *n* betű cseréjével *(Pannauad)* is magyarázható.

[15] A *Kajár* név a birtokon élő népek megnevezésekor az összeírásban további két alkalommal is feltűnik, ezúttal nem *Quiar,* hanem *Kỳar* formában (DHA. 1: 253).

nagyobb a valószínűsége ugyanis annak, hogy az egykorú másolatban a 11. század végéről fennmaradt hiteles főszöveg, vagy a szintén hiteles tartalmú 12. század eleji 1. hozzátoldás őrizte meg számunkra az István-kori oklevél valamely nyelvi jegyét, mint az, hogy a többszörös átiratban a 14. századból ránk maradt hamis alapítólevél.

A Tihanyi alapítólevél és a Tihanyi összeírás szövegének összevetése alapján jól látszik, hogy az összeíró okleveleket lejegyző írnokok előtt ott volt a korábbi oklevél, és abból át is kerültek bizonyos archaikus jegyek az összeírásba (vö. KOVÁCS É. 2015: 63). Hasonlóképpen képzelhetjük el tehát az egykori Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás viszonyát is. Az összeírásnak az a része, amely utal István alapító tevékenységére és adományaira (1. hozzátoldás), illetőleg az az egysége (főszöveg), amely a birtokok megnevezésében egyértelmű hatást mutat a két oklevél között, a hamis oklevélnél egy–másfél évszázaddal korábban keletkezett szövegei az összeírásnak. Amennyiben valóban hiteles szövegekről van szó (és a ma érvényes diplomatikai kutatás minden kétséget kizáróan vallja hitelességüket), talán úgy képzelhető el az alapítólevél és az összeírás közti nagyfokú egyezés, hogy létezett egy István-kori oklevél, amely a helynevek tekintetében nagyrészt azonos adományokat tartalmazhatott, mint a napjainkban ismert hamis alapítólevél.

5.1. Az alapítólevél birtoknevei az összeírásnak a 11. század végén keletkezett főszövegében tűnnek fel, abban a részben tehát, amelyet GYÖRFFY nem említ a hamis alapítólevél forrásai között (DHA. 1: 117). Az összeírásnak ez a része nem is szól Szent István alapításáról, adományairól, ennek ellenére azonban kétségtelen a kapcsolat az összeírás főszövege és a Bakonybéli alapítólevél között. Gondolhatunk arra is, hogy ez a birtoknevek 11. század eleji névtörténeti forrásértékét erősítheti. A nevek elemzésével annak próbálunk utánajárni, hogy ennek van-e valamilyen nyelvi lenyomata. Nem szabad elfelejtenünk, hogy mérhetetlenül ingoványos terepe ez a hamis oklevelek kutatásának, ugyanis a jelek hiánya sem cáfolja meg egyértelműen a nevek korai, 11. század eleji létezését. Az is teljesen elképzelhető, hogy bár felhasználta az összeírás lejegyzője a 11. század eleji oklevelet, de az abból kölcsönzött neveket már a 11. század végi írásnormáknak megfelelően jegyezte le (ha volt egyáltalán különbség a század eleji és a század végi írásmód között). Továbbá azt is tudjuk az összeírás főszövegéről, hogy bár tartalmában hiteles szöveg, de nem eredetiben, hanem egykorú másolatban maradt fenn. Ez a hagyományozódási forma egy további lehetőséget nyújtott arra, hogy a nevek lejegyzési módján változtassanak esetleg valamit. A feltehetően a korai időkre (is) vonatkoztatható bizonytalan kronológiájú oklevelek iránt megnövekedett nyelvtörténeti érdeklődés abból fakad, hogy kevés az ebből az időszakból származó hiteles adat, de másrészről pedig éppen ez a forráshiány az, ami a vizsgálatokba újonnan bevont okmányok pontos értékelését is hátráltatja.

Az akkor Zala megyéhez tartozó Paloznak település neve mássalhangzó-torlódásos formában szerepel az összeírásban és feloldva az alapítólevélben (1086: *Ploznic*, +1037: *Poloznuk;* DHA. 1: 118, 250, 251, 253). A mássalhangzó-torlódásos formák kronológiai jellemzői általánosságban nehezen határozhatók meg, a két forma (a torlódásos és a feloldott) ugyanis sok esetben egymás mellett élt (vö. KENYHERCZ 2013: 28, 80). Ezúttal azonban a hely gazdag adatoltsága talán lehetővé teszi, hogy ezt a különbséget korjelölő értékűnek tekintsük: 1002 e./1109: *πωλοσνίκου* [polozniku] (ÓMOlv. 15), +1037//1330 (DHA. 1: 118), +1082 [XIII] (DHA. 1: 238), 1222 (MELICH 1931: 151), 1269, 1304, 1312, 1327 (DHA. 1: 228): *Poloznuk* (Cs. 3: 92), 1079: *poloznic* (DHA. 1: 225), 1086: *Ploznic* (DHA. 1: 253), 1086/1368 (DHA. 1: 260), 1269, 1304, 1330: *Palaznuk* (Cs. 3: 92), 1109: *Polofînic* (DHA. 1: 367), +1109 [1280–1295]: *Poloznik* (DHA. 1: 379), 1217: *Polosnuc* (VO. 35), 1229: *Palaznak* (MELICH 1931: 151), 1323: *Poloznok* (Cs. 3: 92).[16]

A név magyarázata kapcsán a szláv helynévből való származtatás mellett felmerült a szláv eredetű személynévből való eredeztetés is (vö. PELCZÉDER 2022: 138–141). A személynévi eredeztetés azért vált hangsúlytalanabbá, mert a személynév magyar nyelvbeli használatának nincs nyoma. Szláv személynévként azonban megtaláljuk, és ugyanúgy mássalhangzó-torlódásos szókezdetű (vö. szb.-hv. *Plaznik* szn., FNESz. *Paloznak*), mint az összeírásbeli *Ploznic* helynév.

A település említései között egyedül az összeírásbeli változat jelöl a név elején mássalhangzó-torlódást. Talán nem véletlen, hogy éppen az az oklevél, amely az 1079. évi után a (jelenleg ismert) legkorábbi hiteles okmány a települést megnevezők között. Érdemes ugyanis talán azt is megfontolnunk, hogy ezúttal nem a görög Veszprémvölgyi adománylevél *πωλοσνίκου* [polozniku] említéséből indulunk ki a névmagyarázat során, mert bár az kétségtelen, hogy ez a görög oklevél keletkezett leghamarabb a *Paloznak* nevet tartalmazók közül, de csak 12. század eleji formában maradt ránk, szemben az eredetei és hiteles 1079. évi oklevéllel és az összeírás főszövegével, amelyet egykorú másolatban olvashatunk a 11. század végéről. Annak ellenére is érdemes ezt a lehetőséget számításba vennünk, hogy a görög oklevélszöveg 12. század eleji lemásolása sokkal inkább szöveghű másolásnak képzelhető el, mint például egy latin szövegé. Ráadásul ez az egy oklevél jelöl magánhangzót a név végén.

Legutóbb a *Paloznak* név szláv **polazьnikъ* vagy **polozьnikъ* helynévalakokból való magyarázatát éppen az bizonytalanította el valamelyest, hogy az összeírás *pl-* mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő adata ilyen etimológiai előzményekkel nemigen magyarázható (vö. PELCZÉDER 2022: 140). Érdemes lehet azzal a

[16] A település gazdag adatsorának teljeskörű ismertetéséhez vö. PELCÉDER 2022: 140–141, MELICH 1931.

lehetőséggel is számolnunk, hogy a helynév a legkorábbi időkben mássalhangzó-torlódásos formában lehetett jelen a nyelvünkben, és talán személynévi eredetű lehet (vö. *Plaznik* szn., FNESz. *Paloznak,* MELICH 1931, KNIEZSA 1938: 429).[17]

Az összeírás főszövegével szinte egy időben keletkezett hiteles és eredetiben fennmaradt 1079. évi okmány *poloznic* formával nevezi meg a települést. Ebből a név elejét érintő különbségből véleményem szerint óvatosan arra is következtethetünk — figyelembe véve azt is, hogy a gazdag adatsorban egyedülálló a torlódásos forma —, hogy az összeírás *Ploznic* adata a 11. század végénél korábbi állapotra, esetlegesen az István-kori oklevél idejére is vonatkozhat, azaz talán a hiteles okmány egykori létezésének egyik lehetséges nyelvi jeleként is értelmezhetjük.

A csak veláris magánhangzót tartalmazó nevek a 13. századtól vannak többségben a településnév említései között (PELCZÉDER 2022: 140–141), ezért a hamis alapítólevél *Poloznuk* nevének lejegyzési módja is leghamarabb ebből az évszázadból származhat.

5.2. Van még egy név, amely a *Paloznak*-hoz hasonlóan mássalhangzó-torlódással szerepel az összeírás 1. hozzátoldásában („in *Zlip* datur decimus piscis usonum Sancto M(auricio)") és feloldva az alapítólevélben („in *Zelyp* detur septimus piscis usonum").

A hely elhelyezkedése bizonytalan: GYÖRFFY nem lokalizálja (DHA. 1: 514), SÖRÖS PONGRÁCZ pedig a Nógrád megyei *Selyp* pusztához kapcsolja (1903: 28). A Bakonybéli alapítólevél a drávai és a Tolna megyei madocsai halószóhelyek után, az összeírás pedig közöttük említi a *Zelyp* ~ *Zlip* nevű helyet, ezért inkább talán ezen a vidékén kereshető, semmint Nógrád megyében (vö. PELCZÉDER 2022: 159). A lokalizáció mellett a denotátum fajtája sem egyértelmű: GYÖRFFY halastónak (DHA. 1: 514), SÖRÖS pedig településnévnek mondja (1903: 28). A név latin szövegkörnyezete (*in* latin prepozíció) az alapítólevélben és az összeírásban inkább településnevet sejtet az említés mögött (vö. PELCZÉDER 2022: 160).

A helynév feltehetően a szláv eredetű (vö. pl. egyházi szl. *želbъ* 'csatorna', szln. *žleb* 'csatorna, mélyedés', TESz., EWUng., KNIEZSA 1955: 577) m. *zsilip* 'a malom csatornája, malomvályú, amelyen keresztül a víz a malomkerékre ömlik; más rendeltetésű csatorna' lexémából származik. Mivel azonban a 14. század vége előttről nem adatolható a *zsilip* közszó (OklSz., TESz., EWUng.), az sem zárható ki, hogy szláv helynévi átvétel történt (vö. szlovén, makedón *Žleb,* szb.-hv. *Žlijeb,* FNESz. *Selyeb,* ŠMILAUER 1970: 200).

[17] A személynévi származtatást valló MELICH a szláv eredetű ómagyar **Poloznik* személynévből magyarázza a településnevet (1931: 153).

Bármelyik származtatás is igazolódik a későbbiekben, azt már most is valószínűsíthetjük, hogy a magyar helynév alapjául szolgáló szláv közszó vagy helynév mássalhangzó-kapcsolattal került át a magyarba.

Az alapítólevél további két átiratán túl (+1037/+1246/1330/1502: *Zelÿp,* +1037/1490: *Zelib;* DHA. 1: 118) csak egy 15. századi jegyzék tartotta fenn a nevet: „in *Zeliph* detur septimus piscis usonum" (PRT. 8: 588). Ebben az esetben nincsen tehát az összeírás említése mellett a 11. század végéről vagy korábbról másik hiteles adatunk, de úgy gondolom, hogy ennek ellenére sem hiábavaló e helyütt ezt a nevet is megemlítenünk.

5.3. A tatárjárás koráig voltak ugyan bizonyos tendenciái a magyar hangok lejegyzésének, de ezek sokkal inkább csak „nagy általánosságban követett jelölésmódok" lehettek, mintsem a mai értelemben vett szabályok (KNIEZSA 1928: 189, 1952: 14; vö. KOROMPAY 2003: 281–284, 2018: 83–85). Ebből adódóan pedig egy-egy név helyesírásának az elemzése kevésbé lehet megbízható támpont ahhoz, hogy belőle a név kronológiai helyzetére következtetni tudjunk. Ezért a következőkben nem is az egyes nevekre önmagukban vagyok kíváncsi, hanem a nyelvemlékben uralkodó jelenségeket próbálom átfogóan feltárni. Az összeírás főszövegének, illetve 1. hozzátoldásának helyesírási jellegzetességeit általánosságban vizsgálom meg úgy, hogy az alapítólevélben is szereplő neveket elválasztom a csak az összeírásban megjelenőktől. Amennyiben az alapítólevélben is feltűnő nevek helyesírási arculata összességében archaikusabb a csak az összeírásbeli nevekénél, az esetleg egy másik megfontolandó érvként szólhat az Istvánkori okmány létezése mellett. Nem bocsátkozom a szöveg teljes körű helyesírási elemzésébe, csupán néhány olyan hang ([k], [sz], [v]) jelölésére szorítkozom, amelyeknek a jelölésmódja időszakonként változott. Ezeknél a hangoknál ugyanakkor a helynévi előfordulások mellett a személynéviekre is tekintettel voltam.

Amíg az alapítólevélben is szereplő nevek körében a [k] hang jeleként az egy *q(u)*-s jelölésű adat *(Quiar)* mellett további 8 alkalommal csak a korai időkre jellemző *c* és *k* jeleket (pl. *Cupan, Okol, Bokon*) alkalmazták (KNIEZSA 1952: 16–17, KOROMPAY 2003: 284), addig az összeírás más neveiben ezek mellett a korai jelölésmódok (18 alkalommal) mellett egyrészt a *q(u)* jelek nagyobb arányát (az alapítólevél 11%-val szemben itt 23%-os az előfordulásuk) tapasztaljuk, másrészt pedig 2 alkalommal a *ch* jelölés is feltűnik.

Helyesírásunk első korszakában az [sz] hang leggyakoribb jele a *z* volt, illetőleg kisebb mértékben még az *s* is (KNIEZSA 1952: 15–16, KOROMPAY 2003: 284). Az alapítólevélben is szereplő ide kapcsolható egy név *(Zilu)* írásában is ez a jellegzetesség mutatkozik meg, csak az összeírásban lévőknél azonban a *z* (9) és az *s* (2) mellett az *sc* (2) is megjelenik.

A kétséges olvasatú *Zuualin* (vö. PELCZÉDER 2022: 155–156) nevet nem tekintve a többi 3 esetben az alapítólevélbeli nevek [v] hangja a legrégibb

oklevelekre jellemzően (KNIEZSA 1952: 17, KOROMPAY 2003: 284) *uu*-val van jelölve *(Panauuadi (2), Toplouuiza)*. A csak az összeírásban említett nevek körében szintén gyakori volt ez az írásjegy (11 névből 4 esetben alkalmazták), több mint 60%-ban (pontosan 7 esetben) viszont az *u*, a *v*, illetőleg a *w* jelent meg ebben a szerepkörben (mindezekhez vö. PELCZÉDER 2022: 185–191).

Az a körülmény, hogy az alapítólevélben is szereplő, illetőleg csak az összeírásban lévő nevek aránya nem azonos, nyilvánvalóan torzíthatja az itt látott eredményeket, ennek ellenére azt gondolom, hogy az összeírás alapítólevéllel egyező részei helyesírásukat tekintve némileg elütnek az oklevél többi részétől. Ezek az oklevélrészek amellett, hogy — az ómagyar kor helyesírását érintő jelenlegi tudásunk alapján — archaikusabb képet mutatnak, némileg egységesebb jelölésmódot alkalmazva tartalmazzák a magyar tulajdonneveket.

KNIEZSA óta tudjuk, hogy „nincs egyetlen-egy emlékünk sem, amelynek minden hangra kiterjedő következetes és egységes jelölésmódja volna" (1928: 189). A jelölések ingadozása mellett, amely főleg a latinból hiányzó hangok esetében jelentkezett (KNIEZSA 1952: 14, KOROMPAY 2003: 281–284, 2018: 83–85), a nyelvemlékek helyesírási sokszínűsége kapcsán gyümölcsöző lehet annak a figyelembevétele is, hogy egy hiteles és eredetiben fennmaradt oklevél (amely okmányoknak a leghitelesebb a nyelvtörténeti forrásértéke) is más oklevelekből álló hálózat részeként születik meg. Ez azt jelenti, hogy a korábbi oklevelek az újonnan készülő íráson is éreztethetik a hatásukat. Ez a hatás az apátsági alapítólevelek és az apátsági adományokról később készülő összeírások viszonylatában különösen igaz lehet.

5.4. Az összeírás tővégi magánhangzós neveire még olyan mértékig sem tekinthetünk az eredeti alapítólevél létezését támogató jelenségként, mint a korábban bemutatottakra. Ezt a nevek gyér adatoltsága mellett a változás lefolyásának időhatárai sem teszik lehetővé. A további kutatások szempontjából azonban talán mégsem hiábavaló, ha néhány szót ejtünk ezekről a nevekről is.

Két birtok (a Győr megyei Nyúl, illetőleg Ponyvád), valamint a Sopron megyei szili piacvám említése tartozik ide. Mindhárom esetben az összeírás említi tővéghangzóval a neveket, az alapítólevél pedig véghangzó nélkül: +1086: *Nulu, Panauuadi, Zilu;* +1037: *Nuul, Pannauad, Zÿl* (DHA. 1: 118, 251, 253, 254). Az alapítólevélben összességében sem találunk tővégi magánhangzót a nevek végén, az összeírásban azonban e három néven túl is szép számmal fordulnak elő véghangzós adatok (vö. PELCZÉDER 2022: 192–194). A 11. században már erőteljesen megindult a magánhangzók eltűnése a nevek végén, de a teljes eltűnésükig még több mint egy évszázad telt el (vö. BÁRCZI 1958: 18–24, valamint E. ABAFFY 2003: 321–323, KATONA 2020: 84–85). Ráadásul mindhárom név esetében az összeírás utáni első adatok csak a 13–14. századból származnak, és ekkor már tővégi magánhangzó nélkül állnak: 1240/1318: *Nuul* (Gy. 2: 613), 1368: *Panauad*

(PRT. 8: 365), 1322: *Zyl* (PRT. 8: 305). Ezek a körülmények jelenleg tehát nem teszik lehetővé, hogy kronológiailag pontosabban meghatározzuk a nevek névtestében végbement változásokat. Három lehetőség is elképzelhető. 1. A 11. század végére már eltűnhetett a nevek véghangzója, és az csak a század eleji hiteles oklevél hatására őrződött meg a 11. század végi szövegben. 2. Az még valószínűbb, hogy az adatokkal nem dokumentálható 12. század folyamán történt meg a névvégi változás. 3. Azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a jelenleg ismert kevés adat a változás lefolyását jól mutatja, azaz nem a korábbi századokban, hanem csak a 13–14. századra tűnt el a nevek végéről a magánhangzó.

6. Tanulmányomban néhány érvet igyekeztem felvetni a 11. századi Bakonybéli alapítólevél létezése mellett. A vizsgálat során egyértelművé vált, hogy a hamis alapítólevél korai névtörténeti rétegeit az összeírás hiteles szövegei felől tudjuk feltárni. Az alapítólevélben és az összeírásban egyaránt szereplő 23 név elemzése alapján úgy tűnik, hogy a hamis Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti szempontból kevésbé fontos forrása a 11. századnak, névtörténeti aspektusból ugyanakkor nem elhanyagolható a jelentősége. A Bakonybéli alapítólevél 11. századi helynévtörténeti forrásértékét a helyek történetének feltárásával remélhetőleg még inkább meg tudjuk támogatni.

Irodalom

E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar hangtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.

ÁÚO. = WENZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár. 1–12.* Pest (később Budapest), 1860–1874.

BAÁN IZSÁK 2013. IX. Gergely pápa oklevele (1230). In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben.* Bakonybél, Szent Mauríciusz Monostor. 147–152.

BAÁN IZSÁK 2020. Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények. In: DÉNESI TAMÁS szerk., *Vallis Sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből.* Bakonybél–Pannonhalma, Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostor–Pannonhalmi Főapátsági Levéltár. 11–28.

BÁNHEGYI B. MIKSA 2000. A bencés monostorok szerepe Szent István államában. In: KREDICS LÁSZLÓ szerk., *Válaszúton: pogányság – kereszténység: Kelet – Nyugat: konferencia a X–XI. század kérdéseiről.* Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága. 121–127.

BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet.* Második, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.

CSÓKA GÁSPÁR 1994. Bakonybél. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 77.

DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima. 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

DRESKA GÁBOR 2013. A béli monostor Szent László-féle összeírólevele (1086). In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben.* Bakonybél, Szent Mauríciusz Monostor. 131–146.

EWUng. = BENKŐ, LORÁND szerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei.* Értekezések a történeti tudományok köréből 15. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

FÜGEDI ERIK 1991. Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio: a nemzetiségi monostor. *Századok 125:* 35–67.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.

GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Budapest, Gondolat.

HERVAY F. LEVENTE 2001. A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. történeti katalógus. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, Bencés Főapátság. 461–547.

KATONA CSILLA 2020. *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 51. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KISDI KLÁRA 1999. Szent István király nagyobbik legendája. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 268–298.

KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv 24:* 188–197, 257–265, 318–327.

KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 2: 365–472.

KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 1/1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet [Az ómagyar kor]. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar hangtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 281–300.

KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 83–98.

KOSZTA LÁSZLÓ 1988. A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapító.* Budapest, Zrínyi. 153–207.

KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KOVÁCS ZSUZSA 2001. A bakonybéli apátság alapítólevele. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, Bencés Főapátság. 69.

KRISTÓ GYULA 1999. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás kornak írott forrásai.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 354–356.

MELICH JÁNOS 1931. A veszprémi görög oklevélbeli πωλοσνίκου. *Magyar Nyelv 27:* 151–154.

OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.

ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAS DEZSŐ szerk., *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs, Danubia, 1929.

PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 56. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC, *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12.* Budapest, Szent István Társulat, 1912–1916.

ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha, Academia.

SÖRÖS PONGRÁCZ 1899. Bakonybél alapítása, első évei. *Katolikus Szemle 13:* 669–676.

SÖRÖS PONGRÁCZ 1903. A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora (1023–1548). In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8.* Budapest, Stephaneum.

SRH. = EMERICUS SZENTPÉTERY szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum. 1–2.* Budapest, 1937–1938.

SZENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, Bencés Főapátság. 35–47.

SZOVÁK KORNÉL 2020. Bakonybél korai oklevelei. In: DÉNESI TAMÁS szerk., *Vallis Sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből.* Bakonybél–Pannonhalma, Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostor–Pannonhalmi Főapátsági Levéltár. 29–44.

SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12:* 45–57.

SZŐKE MELINDA 2019. Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10.* Szeged, SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 311–322.

TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.

THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok 143:* 1385−1412.

VÁSÁRHELYI ANZELM 2002. A Szent Mauríciusz Monostor története. In: KISS DOMONKOS szerk., *A Béli Szent Mauríciusz Monostor története (1018–1998).* Veszprém, Szent Mauríciusz Monostor. 19–106.

VÁSÁRHELYI ANZELM 2013. A Szent Mauríciusz Monostor története. In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben.* Bakonybél, Szent Mauríciusz Monostor. 11–84.

VO. = GUTHEIL JENŐ, *Veszprém város okmánytára. 1002–1523.* A veszprémi egyházmegye múltjából 18. Veszprém, Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár–Veszprémi Érseki Könyvtár, 2007.

On the Connections Between the Founding Charter of Bakonybél and the Bakonybél Survey

A large part of Latin charters in Hungary associated with the 11th century did not survive in their original form but only in later copies, while another significant group of them were forged centuries later, indicating the 11th century as the date of creation. The paper examines a charter (the Founding Charter of Bakonybél) that according to its text was created in 1037 but was actually forged in the 13th century. This forged charter did not survive in its original either, only in a 14th-century form that was a result of multiple copies. I explore the presumably early sections of the Founding Charter of Bakonybél (from the 11th century) by way of comparing it with the Bakonybél Survey from the end of the 11th century, providing an inventory of the assets of the Bakonybél Abbey. There are 23 names that appear both in the Founding Charter of Bakonybél and the Bakonybél Survey. The paper focuses on these names and aims to find out if the Founding Charter of Bakonybél has any source value for historical onomastics for the early 11th century, an era preceding the survey. If there indeed was an authentic founding charter at the beginning of the 11th century, most probably it included the denominations of places appearing in the survey as well. My study has shown that the early historical onomastic layers of the forged founding charter may be explored to some extent using the authentic texts of the survey.

Keywords: 11th century, toponyms, forged charters, historical onomastic source value, network of charters

Szőke Melinda
ORCID: 0000-0003-2726-4973
Debreceni Egyetem
koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu